

ВСТУП БРАУНШВЕЙГА ДО ШМАЛЬКАЛЬДЕНСЬКОГО СОЮЗУ

Завершення Селянської війни стало важливим рубежем розвитку Реформації в Німеччині. З цього часу ініціатива перетворень поступово переходить від міських і селянських громад до територіальних князів. Але цей процес був досить тривалим. Він мав свої особливості в різних територіях Німеччини.

Задача цієї роботи полягає в тому, щоб проаналізувати перехід від „общинної” до „князівської” Реформації та його наслідки на прикладі Брауншвейга – великого центра Північної Німеччини. В дореволюційній російській, радянській та пострадянській історіографії таке завдання досі не ставилося. Німецькі дослідники торкалися лише окремих аспектів цієї теми, здебільшого в узагальнюючих працях з історії Брауншвейга [1; 2; 3] та Нижньої Саксонії [4]. Для вирішення поставленого завдання необхідно насамперед звернутися до головних подій політичної історії Німеччини другої половини 20-х рр. XVI ст.

Незабаром після завершення Селянської війни в Німеччині, 19 липня 1525 р. католицькі князі уклали в Дессау союз, спрямований проти поширення Реформації. Відповіддю прихильників євангелізму стало утворення союзу князів у Готе-Торгау, оформленого у травні 1526 р. Відсутність переваги однієї з ворогуючих сторін проявилася на Першому Шпейерському рейхстазі. 27 серпня 1526 р. ці збори ухвалили, що у відношенні розпоряджень Вормського рейхстагу про викорінення Реформації імперським чином дозволялося діяти так, щоб згодом вони могли відповісти перед Богом і імператором. Фактично тим самим імператорська влада визнала себе нездатною вирішити релігійне питання в загальнонімецькому масштабі. Це рішення вона довіряла територіальній владі [5, С. 52].

Але й у тих містах, що формально підкорялися князям – прихильникам католицизму, вчення Реформації знаходило широку підтримку серед бюргерства всупереч офіційним заборонам. Прикладом цього є Брауншвейг, де в 1528 р. був прийнятий перший євангелічний церковний статут. Розроблений видним віттенберзьким реформатором Йоганном Бугенхагеном, цей документ 5 вересня 1528 р. був затверджений Радою міста і представниками общин та гільдій. Церковний статут регламентував порядок євангелічного богослужіння, організацію шкіл і системи соціального забезпечення найбільш бідних городян – т.зв. „спільних кас” [6].

Після прийняття Брауншвейзького статуту і від'їзду Йоганна Бугенхагена з міста головним завданням стала реалізація затверджених принципів. Найбільші труднощі для розвитку Реформації являла діяльність католицьких монастирів і штифтів (релігійних об'єднань, створених за зразком монастирів, куди здебільшого вступали позбавлені спадщини молодші діти дворян). Цілком

зрозуміло, що наступ городян на інститути Католицької Церкви розпочався з монастирів. У боротьбі проти штифтів неминучим було пряме зіткнення з герцогом Генріхом Молодшим, оскільки він був їхнім покровителем. Уже до Великодня 1529 р. ченцям було заборонено відправляти католицьке богослужіння [2, S. 63]. Домініканці і францисканці залишили Брауншвейг. Приміщення колишнього домініканського монастиря було передано школі св. Катерини [4, S. 124].

Унаслідок прийняття статуту відбулися принципові зміни в керуванні церквами Брауншвейга. У 1529 р. виникла Колегія духовенства, що складалася з 15 священнослужителів парафіяльних церков; головою цього органу був міський суперінтендент. Окрім того, у 1530 р. був створений Генеральний колоквиум, куди крім суперінтендента, ад'ютора і парафіяльного духовенства входили представники „спільних кас” усіх міських общин. Задачею цього органа було обговорення всіх порушень у церковному житті міста; після цього міська Рада і священнослужителі повинні були виконувати прийняті рішення [7, S. 81–82]. Показово, що представники штифтів не були включені до складу Колегії духовенства і Генерального колоквиуму. Це значно звужувало можливість католицького духовенства впливати на церковне життя міста.

Перетворення церковної організації були обумовлені наростанням демократичного руху в Брауншвейгу. Прямим наслідком цього підйому стали і зміни у складі міської адміністрації. У листопаді 1529 р. 22 члена колишньої Ради за вимогою городян були відсторонені від посад як „папісти”. Нова Рада в більшості складалася з бюргерів, тоді як усунені з посад магістрати представляли патриціат – родини брауншвейзьких купців і заможних цехових майстрів [8, S. 32]. Як 30 вперше обраних магістратів, так і більшість членів Ради, які зберегли свої посади, були прибічниками євангелізму [9, S. 285]. Демократизація Ради була прямо пов'язана з подальшою її участю в Реформації.

При цьому наприкінці 20-х рр. XVI в. для прибічників євангелізму в Німеччині склалася несприятлива ситуація. Після того, як зовнішньополітичне положення Священної Римської імперії стабілізувалося, захисники католицизму перейшли в наступ. На Другому Шпейерському рейхстазі в 1529 р. вони прийняли рішення відновити дію Вормського едикту 1521 р. Однак шість князів і представники чотирнадцяти імперських міст виразили протест проти цієї постанови [10, S. 204–205]. Із цього часу за прибічниками Реформації закріпилася назва „протестанти”.

Така розстановка сил була підтверджена Аугсбурзьким рейхстагом 1530 р., для якого Філіп Меланхтон підготував програмний документ євангелістів – „Аугсбурзьке віросповідання”. У цьому творі підкреслювалися насамперед подібні риси віровчення католицизму й євангелізму, а не розходження між ними. Але при цьому була збережена головна ідея євангелізму – принцип виправдання вірою. Католицькі теологи відкинули „Аугсбурзьке віросповідання”. Невдача досягнення компромісу в Аугсбурзі прискорила об'єднання прихильників протестантизму [11, S. 26].

27 лютого 1531 р. у Шмалькальдені був офіційно проголошений союз

євангелічних князів (ведуче місце серед них займали курфюрст Саксонський і ландграф Гессенський) і ряду німецьких імперських міст (найбільшими з них були Бремен, Любек, Магдебург, Страсбург, Ульм) [10, S. 230]. Метою союзу проголошувалася взаємна допомога при будь-якій загрозі „слову Божому, євангелічному вченню і нашій святій вірі” [12, S. 351]. Отже, прихильники євангелізму вже готувалися до ведення воєнних дій. Основними силами союзу були війська курфюрста Саксонського і ландграфа Гессенського, що у сукупності нараховували близько 12 тис. чоловік [13, S. 207]. Утворення Шмалькальденського союзу підвело рису під періодом т.зв. „общинної Реформації” і закріпило ведучу роль князів у поширенні євангелізму [14, р. 108].

Ця подія вплинула і на позицію Брауншвейга у боротьбі прибічників і супротивників Реформації в Німеччині. Офіційно Брауншвейг входив до складу герцогства Брауншвейзько-Вольфенбюттельського. Однак фактично влада в місті на цей час перейшла до прихильників Реформації. Тому на ландтазі в Зальцдалумі 6 березня 1531 р. представники брауншвейзької Ради заявили про відмову підкоритися рішенню про заборону вчення Реформації в герцогстві [2, S. 66–67]. Цей протест Ради ознаменував остаточний розрив Брауншвейга із князівською владою. Щоб витримати протистояння з герцогом, місто потребувало зовнішньої підтримки. І 5 червня 1531 р. на засіданні керівників Шмалькальденського союзу у Франкфурті-на-Майні було схвалено приєднання Брауншвейга і ще одного нижньосаксонського міста – Геттінгена до цієї організації [15, S. 509]. Уперше до складу Шмалькальденського союзу ввійшли не тільки вільні імперські, але і князівські міста.

Після укладення союзу з євангелічними князями влада Брауншвейга посилила нагляд як за представниками католицького табору, так і за прибічниками інших течій Реформації. Показовим є зіткнення в середовищі міського духовенства, що сталося в 1531 р. У „цвінглійській ересі” був звинувачений Йоганн Копманн – проповідник госпітальної церкви св. Марії. Полеміка завершилася тим, що 17 вересня 1531 р. було прийнято рішення про зміщення Копманна з посади проповідника і його вигнання за межі Брауншвейга [16, S. 82]. Факт прийняття цього рішення міською Радою на вимогу Генерального колоквиуму свідчить, що характерні для ранньої Реформації ідеї верховенства общини у духовних справах були відкинуті. Обраний общиною проповідник був зміщений з посади не прихожанами, а представниками міської адміністрації і Євангелічної Церкви.

Ідейне розмежування прибічників та противників Реформації і посилення ворожих угруповань віщувало швидке зіткнення між двома таборами. Однак на початку 30-х рр. XVI ст. Священна Римська імперія зіткнулася із загрозою турецького вторгнення. Перед небезпекою з боку Османської імперії католики і протестанти тимчасово залишили розбрати. 23 липня 1532 р. імператор Карл V і представники євангелічних територій підписали Нюрнберзьку мирну угоду, що довіряла вирішення релігійних конфліктів у Німеччині майбутньому Церковному Соборові [10, S. 236].

Проте після усунення турецької загрози Римсько-Католицька Церква за

підтримки імператорської влади поновила наступ на здобутки Реформації. Для збереження їх Брауншвейг продовжив співпрацю з євангелічними князями. У 1538 р. в місті всупереч категоричній забороні герцога Генріха Молодшого відбулася нарада лідерів Шмалькальденського союзу. Головував на цьому засіданні бургмістр Альтштадта (найбільшого району Брауншвейга) Франциск Кале. Для участі в нараді до Брауншвейга прибули не тільки німецькі князі, але і датський король Крістіан III. Приєднання Данії до Шмалькальденського союзу стало головним результатом зустрічі у Брауншвейзі. Крістіан III зобов'язався на випадок початку війни надати в розпорядження союзу 3 тис. ландскнехтів [2, S. 71].

Участь у Шмалькальденському союзі потребувала від Брауншвейга значних фінансових витрат. Найважливішим їхнім джерелом стало церковне майно – предмети колишнього католицького культу. У 1532 р. облачення католицьких священиків були вилучені з парафіяльних церков і продані, а церковні дзвони і культовий посуд (курильниці, чаші для святої води) із бронзи і міді були переплавлені [3, S. 42].

Однак ці витрати окупалися підтримкою союзників, що допомагала місту продовжувати євангелічні перетворення. У 1532 р. був закритий цистерціанський монастир, перетворений у жіночий притулок, а в 1539 р. бюргери зайняли приміщення бенедиктинського монастиря св. Егідія. Католицьке богослужіння збереглося тільки в штифтах св. Власія і св. Кіріака, однак їхній вплив на бюргерів став у край обмежений, оскільки штифти були позбавлені права патронату над парафіяльними церквами. Це право перейшло до міської Ради. У 40-і рр. XVI ст. Реформація поширилася і на територію навколо Брауншвейга (зокрема, у 1542 р. були закриті монастирі Ріддагсхаузен і Штеттербург), а також на сусідні міста (у 1543 р. за підтримки брауншвейзького ополчення війська євангелічних князів зайняли Вольфенбюттель, після чого в цьому місті був прийнятий Брауншвейзько-Вольфенбюттельський церковний статут). Спроба Генріха Молодшого знову підкорити Брауншвейг своїй владі в 1542 р. була зірвана військами Шмалькальденського союзу [3, S. 42–43].

Проте навіть після перемоги імператорських військ при Мюльберзі в 1547 р., що завершила Шмалькальденську війну, Римсько-Католицька Церква не змогла відновити колишні позиції у Брауншвейзі. Це проявилось у ставленні міста до прийнятого 15 травня 1548 р. Аугсбурзького інтериму – документа, розробленого католицькими теологами на вимогу імператора Карла V. Інтерим фактично поновлював католицьке віровчення і богослужіння, визнаючи лише право духовенства укладати шлюб і право мирян причащатися під двома видами [11, S. 50]. Однак на той час, коли вже виникла принципово нова церковна організація, прибічники Реформації не могли задовольнитися окремими поступками. Євангелічні князівства Німеччини відхилили Аугсбурзький інтерим. Таку ж позицію зайняла і Рада Брауншвейга [4, S. 124].

Після цього боротьба між міською адміністрацією та герцогською владою поновилася. Генріх Молодший не облишив спроб силоміць повернути Брауншвейг під свій контроль. Із цією метою у 1550 р. його війська розпочали

облогу міста, яку, однак, змушені були зняти за декілька місяців. Після нової тривалої облоги Брауншвейга, яка знову не привела до переваги жодної із сторін, 20 жовтня 1553 р. було укладено мирну угоду між герцогом і містом. І хоча місто визнало герцога та його спадкоємців як територіальних князів, зобов'язавшись сплатити Генріху Молодшому 80 тис. талерів штрафу і повернути 12 гармат, які були захоплені в період попередніх воєнних дій, у релігійному питанні було досягнуто принципової поступки. Визнавши патронат герцога, Брауншвейг тим не менш зберіг свободу віросповідання до загальнонімецького церковного Собору, а також право призначення священнослужителів до парафіяльних церков [1, S. 55]. Отже, зберігши статус-кво у політичних відносинах із герцогом, у релігійній сфері Брауншвейг досяг офіційного визнання принципів Реформації. Дія церковного статуту 1528 р. в межах міста була підтверджена. Підписання Аугсбурзького релігійного миру у 1555 р. остаточно зафіксувало у Брауншвейзі свободу євангелічного віросповідання [4, S. 124].

Таким чином, в період пізньої Реформації у Брауншвейзі проявились дві тенденції її розвитку – демократична та авторитарна. Перша, вплинувши на прийняття церковного статуту 1528 р., надалі проявилася в переобранні Ради міста в 1529 р. Однак нова Рада повела боротьбу не тільки проти Римсько-Католицької Церкви, але і проти прибічників інших напрямів Реформації. Євангелічна церковна організація сперлася перш за все не на підтримку общин, а на авторитет світської влади.

Авторитарна лінія організації Євангелічної Церкви остаточно перемогла після приєднання Брауншвейга до Шмалькальденського союзу. Ця подія стала рубежем у розвитку Реформації в цьому місті. Вона забезпечила Брауншвейгу підтримку ззовні, вкрай необхідну в умовах конфлікту з територіальною владою, однак водночас поставила долю подальших перетворень у залежність від дій євангелічних князів. Соціальні питання були відсунуті на другий план. Основним завданням пізньої Реформації стало вирішення власне церковних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hassebrauk G. Heinrich der Jüngere und die Stadt Braunschweig 1514–1568 // *Jahrbuch des Geschichtsvereins für das Herzogtum Braunschweig*. – 1906. – 5. Jg.
2. Spieß W. *Geschichte der Stadt Braunschweig im Nachmittelalter vom Ausgang des Mittelalters bis zum Ende der Stadtfreiheit (1491–1671)*. – Braunschweig, 1966. – Bd. 1.
3. Moderhack R. *Braunschweig – das Bild der Stadt in 900 Jahren*. – Braunschweig, 1985. – Bd. 1. *Braunschweigs Stadtgeschichte*.
4. Krumwiede H.–W. *Kirchengeschichte Niedersachsens*. – Göttingen, 1995. – Bd. 1.
5. Голубкин Ю.А. После бури. (Что предопределило позицию Лютера в 1526–1529 гг.?) // *Вісник ХНУ*. – 2000. – № 485: *Історія*. – Вип. 32.
6. *Der erbarn stadt Brunswig christlike ordeninge to denste dem hilgen evangelio, christliker leve, tucht, frede und eynicheit. Ock darunder vele christlike lere vor de*

- borgere // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Tübingen, 1955. – Bd. 6. Niedersachsen. Halbband 1. Die Fürstentümer Wolfenbüttel und Lüneburg mit den Städten Braunschweig und Lüneburg.
7. Schorn–Schütte L. Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit: deren Anteil an der Entfaltung frühmoderner Staatlichkeit und Gesellschaft. – Gütersloh, 1996.
 8. Spieß W. Die Ratsherren der Hansestadt Braunschweig. 1231–1671. – Braunschweig, 1940.
 9. Mörke O. Rat und Bürger in der Reformation. Soziale Gruppen und kirchlicher Wandel in den welfischen Hansestädten Lüneburg, Braunschweig und Göttingen. – Hildesheim, 1983.
 10. Mau R. Evangelische Bewegung und frühe Reformation 1521 bis 1532. – Leipzig, 2000.
 11. Zur Mühlen K.–H. Reformation und Gegenreformation. – Göttingen, 1999. – T. 2.
 12. Fabian E. Die Entstehung des Schmalkaldischen Bundes und seiner Verfassung 1529–1531/33. – Tübingen, 1956.
 13. Blickle P. Die Reformation im Reich. – Stuttgart, 2000.
 14. Blickle P. Communal Reformation. The Quest for Salvation in Sixteenth-Century Germany. – Boston, 1992.
 15. Moeller B. Die Reformation // Göttingen. Geschichte einer Universitätsstadt. – Göttingen, 1987. – Bd. 1. Von den Anfängen bis zum Ende des Dreißigjährigen Krieges.
 16. Jünke W.A. Bugenhagens Einwirken auf die Festigung der Reformation in Braunschweig // Die Reformation in der Stadt Braunschweig. 1528–1978. – Braunschweig, 1978.

Резюме

С.А. Каріков “Вступ Брауншвейга до Шмалькальденського союзу”

У статті розглянуті проблеми переходу від „общинної” до „князівської” Реформації в Німеччині у 20-х–50-х рр. XVI ст. на прикладі Брауншвейга. Автор аналізує відносини між міською адміністрацією і герцогською владою, а також конфлікти у середовищі духовенства у зв’язку з політичною і релігійною боротьбою в Німеччині. Зроблено висновки щодо посилення авторитарних тенденцій в організації Євангелічної Церкви та їх остаточної перемоги після вступу Брауншвейга до Шмалькальденського союзу.

Ключові поняття

Шмалькальденський союз; Реформація; Євангелічна Церква; духовенство; бюргер; Рада міста; князь.

Summary

S.A. Karikov “The Brunswick’s Entrance into the Schmalkaldic League”

The article deals with the problems of the transition from the “communal Reformation” to the “princely Reformation” in Germany in 1520–1550-s years on the example of Brunswick. The author analyses the relations of the city’s administration and the duke’s authority and the clerical conflicts in connection with the political and

religious struggle in Germany. The conclusions about strengthening of authoritarian tendencies in the organisation of the Evangelical church and final victory of these tendencies after the Brunswick's entrance into the Schmalkaldic League are made.

Key words

Schmalkaldic League; Reformation; Evangelical church; clergy; burgess; city council; prince.